

Posudek oponenta bakalářské práce

Autor práce: Šimon Kinc
Název práce: Sociolingvistická analýza přesvědčovacích praktik v předcensové situaci: Anticipace výsledků sčítání lidu a jazyková politika
Rok: 2024
Oponent práce: Marián Sloboda

Bakalářská práce Š. Kince má několik důležitých kvalit. Na empirickém materiálu ukazuje, jak je „objektivní“ sčítání lidu formováno ideologicky (skupinovými zájmy, představami o žádoucím stavu a o povaze kategorií „národnost“ a „mateřský jazyk“) v praktikách předcenzového přesvědčování obyvatel ze strany státu a menšinových aktivistů. Je třeba ocenit provedení terénního výzkumu i zohlednění žánrově velmi různorodého materiálu. Velmi přesvědčivé až učebnicové je zdůvodnění zvolené transkripční metody. Výsledek je novým příspěvkem k poznání problematiky sčítání lidu ze sociolingvistického hlediska. Oceňuji i snahu zapojit sociologickou a filozofickou teorii a snahu o argumentaci, vyvozování a hledání dokladů na podporu argumentů.

Je to přesto argumentační stránka textu, kde najdeme větší nedostatky. Markantní je to v pasáži na s. 15, kterou bych uvedl pro ilustraci (zvýraznění je původní):

„Kategorizace otázek [ve sčítání lidu] na faktuální a deklaratorní a zařazení jednotlivých otázek pod jeden nebo druhý typ není univerzální. Dokážeme si představit kupříkladu takovou společnost, ve které by jméno mohlo být značně fluidní a založené na aktuální svobodné deklaraci jednotlivce. V jiných případech nemusíme ani chodit do imaginárních světů, francouzské pojetí národnosti je založené na faktuálních údajích místa narození a etnicita v něm nehraje žádnou roli. (Arel, 2001, s. 93; Zhou, 2015, s. 206). Anglofonní nationality rovněž značí občanství, tedy...“

Autor argumentuje ve prospěch tvrzení o neuniverzálnosti deklaratorního charakteru kategorie „národnost“ (tj. že odpověď na otázku o národnosti je věcí respondentova přihlášení se k některé) na základě francouzského a anglického pojmu národnosti. Ty se ale od českého (etnického) liší. Otázce na národnost v českém cenzu by v anglickém neodpovídala otázka na *nationality*, ale otázka: „What is your ethnic group?“ V obrázku s výřezem z britského sčítacího formuláře níže je jasně vidět, že to je otázka deklaratorního typu podobně jako v případě národnosti v českém cenzu (v posledním francouzském sčítání byl dotaz pouze na *nationalité* a z jedné z nabízených odpovědí, kde se zmiňuje „citoyen“, tj. občan, je jasné, že jde o občanství, nikoliv národnost).

15 What is your ethnic group?
 Choose **one** section from A to E, then **tick one box** to best describe your ethnic group or background

A White

English, Welsh, Scottish, Northern Irish or British

Irish

Gypsy or Irish Traveller

Roma

Any other White background, write in

B Mixed or Multiple ethnic groups

White and Black Caribbean

White and Black African

White and Asian

Any other Mixed or Multiple background, write in

C Asian or Asian British

Indian

Obrázek: Výřez z britského formuláře pro sčítání v r. 2021 (zdroj: <https://www.ons.gov.uk/census>)

Podobná argumentační chyba (chyba relevance) se podle mého názoru nachází například v této pasáži:

„Proč se ale od počátku nezjišťovala národnost? Vždyť pro znalost složení populace a zmapování různých migrací je mnohem přínosnější – jak vtipně poukazuje stížnost kroměřížské obecní rady moravskému místodržitelství, obcovací řeči se nic nezjistí, protože ,např. jediný Ital bydlící v Kroměříži se nemůže přihlásit k italské obcovací řeči, protože nikdo jiný tu italsky nemluví.‘ (Kladiwa et al., 2016a, s. 65).“ (s. 23)

V pasáži se tvrdí něco o informaci o složení populace a migrace podle národnosti, ačkoliv jinde v práci se upozorňuje na význam informace o složení obyvatelstva podle jazyka (totiž u otázky, kterými jazyky může stát komunikovat s občany), což ale v tomto argumentu není uvedeno.¹ Zmínka o stížnosti kroměřížské obecní rady obsahuje sice vtipný, ale chybný argument, jehož chybnost spočívá v tom, že z jednoho případu (situace, navíc hypotetické, kdy je v obci jediný mluvčí nějakého jazyka) se vyvozuje něco o výsledcích sčítání celkově. Domnívám se, že většina argumentačních chyb v práci je tohoto typu (nepracují se všemi relevantními fakty nebo vezmou za argument fakt nerelevantní).

Rys práce, který podle mého názoru snižuje její celkovou hodnotu, je argumentace s popisy imaginárních, fiktivních situací. Příklad se objevuje v prvním zde citovaném úryvku (viz výše),

¹ Jako jediný další argument pro nepochopitelnost (?) někdejší preference pro sčítání podle mateřského jazyka místo národnosti se pak na tomto místě uvádí jen zájem statistiků (s. 23n.), ačkoliv sčítání lidu zadává stát, jehož vedení a aparát mají také své zájmy. V argumentaci tedy opět chybí relevantní fakt.

kde se pro neuniverzálnost kategorizace jazyka či národnosti jako deklaratorních/faktuálních argumentuje pomocí situace, kterou si autor představuje, ale nedokládá, že na světě vůbec existuje. S autorem lze souhlasit, když po citované pasáži uzavírá, že „v *parafrázi Thomasova teorému můžeme říci, že sociální realita je vším, co je jednajícimi určeno jako reálné, a to právě tak, jakým způsobem (faktuálně nebo deklaratorně) je to jednajícimi určeno jako reálné*“ (s. 16), ale nelze souhlasit s argumentační relevancí situací, u kterých chybí doklad právě na to, že jsou jako reálné určeny jednajícimi.

Práci by také prospěla intenzivnější metatextová a analytická práce – jiné texty se ne vždy, ale poměrně často jen převypravují, zapouštějí do textu na místo autorských slov. To se týká jak odborné literatury (zvl. práce Arela 2001 a Kladiwy a kol. 2016 v části 2), tak analyzovaných dat (v části 5).

Zatímco části 2 a 3 jsou přemýšlivé, v části 4 a 5 reflexe obvykle chybí (s výjimkami jako pozn. 36). V části 4 se přitom jedná o zásadní záležitost – volbu respondentů a témat interview. V důsledku se čtenář nedoví, proč ve výzkumu „nesčítání se“ byli respondenty členové výborů pro národnostní menšiny, kteří se v cenzech sčítají, místo přímo těch příslušníků národnostních menšin, kteří se z nějakých důvodů u otázky na národnost nebo jazyk sečíst nenechali.

Celkové rozvržení textu by mohlo být lepší – relevance některých částí práce není úplně jasná, např. relevance historického expoze v části 2 pro část o vlastním výzkumu (naopak by bývalo stálo za to věnovat prostor kontextu toho, na co odkazovali sami respondenti a materiál, tj. např. poválečnému zacházení s neodsunutými Němci apod.). Dalším příkladem nejasné relevance je spekulativní část 6.1.1 o nahrazení národnosti mateřským jazykem v roli kritéria pro zřizování výborů pro národnostní menšiny.²

Práce by mohla mít lepší tematické rozvržení. Jejím přínosem je, že ukazuje, jak je sčítání ideologicky formováno, což se však v obecné rovině uvádí už na jejím začátku jako východisko, spíš než jako závěr práce. Při argumentaci se nezvykle odkazuje na materiál dopředu (zhuštěně na s. 15 nahoře); zmínky o přesvědčovacích praktikách (v části 5.3) předbíhají část (5.4), která je jim speciálně věnována; zobecnění patrně z analýzy dat předcházejí samotné jejich prezentaci.

Práce je velmi dlouhá (hlavní text má téměř sto stran). Prospěl by jí menší rozsah a kompaktnost. Více času by tak snad bylo možné věnovat předcházení výše zmíněným spekulativním formulacím s fiktivními případy a dotažení argumentace, dále vylepšení

² Relevance tohoto je nejasná s ohledem na skutečnost, že podle českého práva je pro faktické požívání menšinových práv potřebná i k tomu projevovaná vůle (srov. definici národnostní menšiny na s. 37). Jenže mateřský jazyk je považován za fakt mimovolní (srov. rozdíl mezi deklaratorní a faktuální položkou cenzu i kategorizace obojího v analyzovaném materiálu), tedy je pro zřízení výboru nedostatečný. Výbory pro národnosti menšiny jsou jedním z prostředků realizace té vůle.

prezentace³ a v neposlední řadě minimalizaci chyb, jako jsou údaje v seznamu literatury,⁴ kontradikce,⁵ faktické chyby⁶ a nedoložená tvrzení.⁷

K diskuzi v rámci obhajoby práce bych rád navrhl následující otázky:

1. V práci se navrhuje teze, že sčítání se je akt podobný volbám či hlasování (s. 13). Z hlediska koho to tak je – i z hlediska sčítaných osob?
2. Vyplňování sčítacího formuláře se zmiňuje jako „*akt diferenciac*“ (s. 15). V jakém smyslu se člověk, který vyplňuje formulář, diferencuje?
3. V celém textu jsou prominentními pojmy „objektivní“ a „subjektivní“. Co se jimi přesně myslí?
4. Podobně u dalšího častého pojmu: co se zde myslí „ideologií“?⁸
5. Co přesně v daném kontextu znamená, že sčítaná osoba „*setrvává věrně foucaultovskému režimu pravdy*“ (s. 33)?
6. V práci se tvrdí, že „*díky Evropské chartě tak mají [mluvčí jazyka chráněného chartou] právo mít k dispozici veřejná školská, kulturní či mediální zařízení nebo třeba dvojjazyčné názvy ve svých obcích*“ (s. 36). Vyplývá to z charty i pro romštinu v ČR? A formuluje charta taková práva pro mluvčí?

³ Viz např. systém bodování v pozn. 16 na s. 32, zobrazení tabulky 1 nebo nadepisování úryvků z interview. Na s. 92 nahore asi úryvek chybí úplně (po uvedení nějakého úryvku a dvojtečky bezprostředně následuje jen jeho převyprávění).

⁴ Jde přinejmenším o položky Kučera (1992) a Rádl (1929 a 1993).

⁵ Uvedu jen tři příklady kontradikce: 1) mezi tabulkou 1 (mateřský jazyk byl zahrnut ve sčítání 1980) a textem na s. 27 (nebyl zahrnut), 2) ve kterém jazyce bylo možné vyplnit sčítací formulář na s. 30 (jen česky) a s. 31 (česky a polsky), 3) „*Náboženství či národnost tak lze od státu oddělit, jazyk nikoli*“ (s. 34) (jazyk je přitom jedním z konstitutivních rysů národnosti – srov. definici národnostní menšiny v českém menšinovém zákoně na s. 37).

⁶ Například na s. 30 je uvedeno, že sčítání 2011 bylo „*první sčítání lidu, kde jsou zpracováni bilingvní mluvčí*“ (viz i s. 32); v r. 2001 však bylo ve výsledcích sčítání uvedeno 49 409 obyvatel s „*dvojm jazykem*“ (Český statistický úřad [2003], *Národnostní složení obyvatelstva*, tab. 14). Odstavec na s. 100 uzavírá analytickou část práce tvrzením, že polská a německá menšina se liší tím, že polské vyhovuje národní české právo, kdežto německá se opírá o Evropskou chartu regionálních či menšinových jazyků, jenže právě při zavádění dvojjazyčných nápíšu s polštinou na Těšínsku (kolem roku 2005) se představitelé polské menšiny při prosazování odpovídajícího práva také výrazně opírali o tuto chartu. Dalším příkladem, nejspíš hraničního případu mezi faktickou chybou a chybnou argumentací, je předposlední odstavec na s. 34, kde se jako „*negativní svoboda*“ vyplývající z Rámcové úmluvy o ochraně národnostních menšin uvádí i právo na vzdělávání v jazyce menšiny a s odkazem na čl. 13 se argumentuje tím, že stát není povinen „*zřídít instituce*“ pro výuku v menšinových jazycích (srov. ale čl. 14 – z něj povinnost státu zajistit za určitých podmínek vzdělávání v menšinovém jazyce vyplývá, ačkoliv to nemusí být jen ve formě zřízení školy či jiné instituce).

⁷ Nežřídka vycházejí z nadměrného zevšeobecnění, viz např. s. 34: „*Řídit se především srdcem*“, ... *může znamenat všelicos, ale rozhodně ne stálou objektivní odpověď*“ (srov. ale běžné obraty jako „*stále city*“ a „*stálost citů*“).

⁸ U následujícího vzletného výroku (mj. vymykajícího se odbornému stylu v lingvistice) se v souvislosti s pojmem ideologie nabízí otázka, zda a v jaké situaci může být census zrcadlem „*nepokřiveným*“, respektive je nejasné, co se míní „*zakřivením*“, a jak to, co se tím míní, „*ozařuje*“ cíle politických systémů: „*Census byl ve všech těchto obdobích jakýmsi pokřiveným zrcadlem, které podle oficiální ideologie odráželo realitu, přičemž zakřivení tohoto zrcadla ozařuje cíle politických systémů*“ (s. 33).

7. Na téže straně se dále tvrdí: „*Vztah Evropské charty a censů je pouze takový, že v ČR censy zajišťují jeden z cílů a předpokladů Charty, totiž znalost počtu mluvčích jednotlivých jazyků?*“ (s. 36). Nejsou tu přece jen nějaké další údaje ze sčítání lidu, které jsou zásadně potřebné pro implementaci charty?
8. V práci je předložena teze, že „*kdyby byla jazyková politika založena na údajích o mateřském jazyce, případně na zcela jiných, tj. necensových údajích, mohla by se jazyková politika mnohem přesněji zacílit*“ (s. 40). V jakém smyslu by se mohla jazyková politika přesněji zacílit?
9. V práci se patrně (není to zcela explicitní) zdůvodňuje to, že stát se také pouští do přesvědčovacích aktivit, protože objektivizace menšin v censových datech představuje „*příležitost zacílení pastýřské moci státu*“ (s. 40–41) (místo příležitosti získat podklad pro naplňování mezinárodních závazků státu v oblasti ochrany menšin). Co přesně je citovaným obratem míněno?
10. Práce deklaratorně kombinuje Austinovu teorii mluvních aktů s konverzační a členskou kategorizační analýzou, s teorií jazykového managementu a Foucaultovou teorií diskurzu. Do jaké míry jsou epistemologicky kompatibilní a jak se je nakonec podařilo zkombinovat v práci?
11. S předchozí otázkou souvisí i otázka interview coby zvolené metody – zejména s ohledem na způsob zacházení s nahranými interview – jak je tato metoda a provedená analýza kompatibilní s uvedenými teoretickými přístupy?
12. V části 5 byly identifikovány možné důvody pro nesčítání se na základě interview s členy výborů pro národnostní menšiny, ale dále se píše o tom, že na ty důvody se zaměřuje stát (5.4). Jaká je mezi výpověďmi respondentů a konáním státu souvislost?
13. Jak byla „hypotéza“, že přesvědčovací praktiky probíhaly „na třech rovinách“ (s. 41), potvrzena? Z textu práce to myslím není zřejmé.

Posuzovaná práce podle mého názoru splňuje standardní požadavky na **bakalářské práce**. Doporučuji ji k obhajobě a za autorův vlastní výzkum, snahu o nápaditost a příspěvek k poznání navrhuji její hodnocení známkou **velmi dobře**.

V Praze dne 7. 9. 2024

Marián Sloboda